

ความยั่งยืนทางนิเวศกับระบอบกรรมสิทธิ์ในผืนป่าตะวันตก:
บทวิพากษ์นิเวศวิทยาการเมืองและวัฒนธรรม
Ecological Sustainability and Property Regimes in Western Forests
in Thailand: A Critique of Political Ecology and Culture

วรวิทย์ นพแก้ว¹
Worawit Noppakaew

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงระบอบกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อศึกษารูปแบบระบอบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่สัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศ ในผืนป่าตะวันตก ผ่านบทวิพากษ์นิเวศวิทยาการเมืองและวัฒนธรรม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์ และการเข้าร่วมเวทีประชุมสนทนาเพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึก

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันกลางผืนป่าตะวันตก มีชีวิตวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ทั้งคน ภูเขา ลำห้วย ต้นไม้ และสัตว์ป่า ที่ไม่ได้แยกขาดออกจากกัน ต่างมีปฏิสัมพันธ์และสร้างความหมายต่อกันระหว่างคนกับธรรมชาติ มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันผ่านความเชื่อและคำสอนของ “ฤๅษี” หรือ “อีลี” และองค์ความรู้ของชุมชน จากการไม่ยอมรับสิทธิทางวัฒนธรรมและระบบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน โดยรัฐยังให้ความสำคัญเฉพาะกรรมสิทธิ์ของรัฐและเอกชน ทำให้คนในชุมชนประสบปัญหาการดำรงชีพ ส่วนรูปแบบระบอบกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่สัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศ พบว่า ชุมชนยึดหลักระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมในพื้นที่ทางวัฒนธรรมร่วมกันตามสิทธิทางวัฒนธรรม ระบบสิทธิส่วนรวมชั่วคราวแบบรวมหมู่เพื่อการดำรงชีพและจัดโซนพื้นที่สีเขียวเพื่อการอนุรักษ์ตามคำสอนของฤๅษี พร้อมกับการลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมผ่านสำนักธรรมทางนิเวศ

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรร่วม, ความยั่งยืนทางนิเวศ, ระบอบกรรมสิทธิ์, นิเวศวิทยาการเมือง, นิเวศวิทยาวัฒนธรรม

Abstract

This research aimed to study community life and natural resource management on the framework of community's cultural ecology and property regime changes in natural resource management. To study the appropriate proprietary regime in the management of natural resources of communities that are related to ecological

¹อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ อีเมล Tom333tam@gmail.com
Lecturer in Political Science Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Sawan Rajabhat University. Email: Tom333tam@gmail.com

sustainability in Western Forests. Through the criticism of political and cultural ecology. This research is a qualitative research. Collect data from key informants, by observation, interviews, and participation in the symposium to study insights.

The study found that the Karen community, Mae Chan basin, in the middle of the western forest there is a cultural life that is related to nature, both people, mountains, creeks, trees and wild animals that cannot be separated from each other. All have interactions and create meaning between people and nature. There is a Common-Pool resource management through the beliefs and teachings of "Hermit" or "Isi" and the original knowledge of the community. But from not accepting the cultural rights and the traditional belief system of the community. The state also emphasizes only state and private proprietary. Causing people in the community to encounter problems of living. As for the form of community proprietary regime that is related to ecological sustainability found that the communities adhere to the system of Common-Pool resource management rights in the cultural area together. Temporary collective rights system for a living and arrange green zone for conservation according to the teachings of Hermit along with cultural movements through ecological consciousness.

Keywords: Common-Pool Resource Management, Ecological Sustainability, Property Regimes, Political ecology, Cultural ecology

บทนำ

ผืนป่าตะวันตก เป็นกลุ่มป่าที่มีความสำคัญอีกกลุ่มป่าหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มป่าขนาดใหญ่ต่อเนื่องกันอยู่ทางด้านตะวันตกของประเทศไทยในเขตพื้นที่ติดต่อกัน 6 จังหวัด คือ จังหวัดตาก กำแพงเพชร นครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี และกาญจนบุรี มีขนาดพื้นที่ป่าประมาณ 12 ล้านไร่ จึงจัดได้ว่าเป็นผืนป่าธรรมชาติที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และยังเป็นผืนป่าที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นแหล่งความหลากหลายของสังคมแห่งชีวิตมากมายหลายชนิดและเป็นแหล่งทรัพยากรพันธุกรรมพืชที่สำคัญ ในพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าตะวันตก และ นอกจากความมหัศจรรย์ของความอุดมสมบูรณ์ในด้านระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ และแหล่งต้นน้ำสำคัญ ๆ ในผืนป่าแห่งนี้ ยังมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่และใช้ชีวิตอยู่กับป่ามาอย่างยาวนาน และยังเป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของคนกับธรรมชาติ ในผืนป่าแห่งนี้มีทั้งชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่กับป่ามาอย่างยาวนาน และเป็นชุมชนที่มีการอพยพเข้าไปทำมาหากินและอาศัยอยู่อย่างถาวรอีกหลายชุมชน และแต่ละชุมชนก็มีประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตวัฒนธรรม ความเชื่อ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่หลากหลายแตกต่างกันไป ชุมชนเหล่านี้สามารถสืบสาวได้ว่าหลายชุมชนมีอายุเก่าแก่ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตผืนป่าตะวันตกมาก่อนการเกิดขึ้นของรัฐ-ชาติของไทยเกือบทั้งสิ้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสอาด, 2538)

ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ หลายชุมชน ที่อาศัยอยู่ในผืนป่าตะวันตกกว่า 400 ชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนเหล่านี้มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน บ้างก็เป็นชุมชนที่อยู่มานานมากกว่าสองร้อยปี บ้างก็เป็นชุมชนที่อพยพเข้ามาใหม่ อย่างไรก็ตามแต่ละชุมชนก็มีวิถีชีวิต การดำรงชีพ ภาษา จารีต ประเพณี และความเชื่อซึ่งแตกต่างกันตามรูปแบบวัฒนธรรมและเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละชาติพันธุ์ ลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนที่อาศัยอยู่ในผืนป่าตะวันตก จากคู่มือการมีส่วนร่วมและจัดการความขัดแย้งในผืนป่าตะวันตก (อภิญา กอนี, 2557) สามารถจำแนกตามลักษณะการใช้พื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนในผืนป่าตะวันตก ซึ่งมีทั้งการทำไร่ข้าวในลักษณะหมุนเวียนพักดิน และการทำนาในพื้นที่ราบเล็ก ๆ ซึ่งมีชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำแม่จัน ยังเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศทางธรรมชาติ คนในชุมชนยังคงมีวิถีวัฒนธรรม และความเชื่อที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ส่วนบางพื้นที่ที่มีการทำไร่ข้าวในลักษณะหมุนเวียนพักดิน โดยมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวร่วมด้วย และนอกจากนั้นยังมีพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ส่วนใหญ่คือชุมชนที่อพยพเข้ามาบุกเบิกตั้งถิ่นฐานใหม่ พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกขยายเพื่อปลูกพืชไร่และแปลงผัอย่างกว้างขวาง มีทั้งชุมชนที่อาศัยอยู่กลางป่า และประชิดขอบพื้นที่ป่าตะวันตก และพื้นที่ไร่พืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่อยู่รอบผืนป่าตะวันตก ส่วนใหญ่มีการขยายพื้นที่ที่ไร่อย่างกว้างขวาง ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามแนวประชิดขอบผืนป่าตะวันตก

สถานการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในผืนป่าตะวันตก หลังจากที่รัฐได้ใช้สิทธิขยายอำนาจเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรในพื้นที่ผืนป่าตะวันตกที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่ายังล้มเหลวและไร้ประสิทธิภาพ ในหลาย ๆ พื้นที่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน เพราะคนในชุมชนไม่รู้สิทธิความเป็นเจ้าของ ถึงแม้ว่ารัฐพยายามที่จะอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของในการจัดการทรัพยากร ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะระบอบกรรมสิทธิ์ที่จำกัดเฉพาะกรรมสิทธิ์ของรัฐกับกรรมสิทธิ์ของบุคคล โดยไม่สนใจสิทธิที่เป็นรูปแบบดั้งเดิมในแต่ละพื้นที่ และการจัดการทรัพยากรโดยรัฐสมัยใหม่ยังส่งผลกระทบต่อชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าตามจารีตประเพณีที่มีมาตั้งแต่อดีต และขยายวงกว้างไปในหลายพื้นที่ เพราะนอกจากทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนจะถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมากขึ้น รัฐยังอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรและยอมรับเฉพาะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล มองข้ามระบอบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน มีการประกาศเขตหวงห้าม รวมทั้งมีการดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ และการให้สัมปทานในพื้นที่ที่รัฐอ้างความเป็นเจ้าของ ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นและทำให้เกิดปัญหาและความขัดแย้งตามมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องแนวเขตการใช้พื้นที่ทำกินหรือการใช้ประโยชน์ด้านที่อยู่อาศัย

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว นำไปสู่ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงหลายปีที่ผ่านมา และเกิดการตั้งคำถามว่าสิทธิในการจัดการทรัพยากรนั้นควรเป็นของใคร และกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศในผืนป่าตะวันตกนั้นควรมีลักษณะอย่างไร ด้านหนึ่งรัฐก็พยายามนำแนวคิดการผูกขาดและการควบคุมการจัดการทรัพยากรแบบตะวันตกที่ยอมรับเฉพาะกรรมสิทธิ์ของรัฐกับเอกชนมาใช้ ด้วยการเริ่มจากการอ้างสิทธิในการจัดการและควบคุมพื้นที่ทั้งหมด ส่งผลให้ทรัพยากรชนิดต่าง ๆ ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐโดยปิดกั้นการใช้สิทธิและการจัดการไปจากชุมชนท้องถิ่นอย่างสิ้นเชิง มองข้ามระบอบกรรมสิทธิ์ตามประเพณีของชุมชน โดยเฉพาะกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ส่วนเป็นอีกด้านหนึ่งของชุมชนกะเหรี่ยงที่ยังคงรักษาอัตลักษณ์และวิถีวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ผ่านความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษมีความสอดคล้องและนำไปสู่ความยั่งยืนทางนิเวศมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีต

ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาและความขัดแย้งในเรื่องการอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ในพื้นที่ผืนป่าตะวันตกจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การควบคุมและการจัดการทรัพยากรของรัฐในปัจจุบัน รัฐยังขาดความเข้าใจแบบองค์รวม เพราะยังมองปัญหาแบบแยกส่วนตามแนวคิดอนุรักษที่สุดโต่ง มองว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันไม่ได้ ต้องแยกคนออกจากป่า จึงเกิดกรณีการใช้นโยบายอพยพคนออกจากป่า ซึ่งคนที่อยู่ในป่าตอนนั้นก็มีทั้งคนที่อยู่ดั้งเดิม หลังจากที่ภาครัฐประกาศใช้กฎหมายอนุรักษ์ป่าอย่างเข้มข้นเพื่อรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติ รัฐอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากร ผูกขาดความรู้ด้านเดียวไม่ยอมรับความรู้ภูมิปัญญาชุมชนและสิทธิทางวัฒนธรรมของชุมชน นโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติยังขาดความเข้าใจในมิติทางด้านนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่าตะวันตกเป็นถิ่นฐานและดำรงชีวิตมานานับหลายศตวรรษ อีกทั้งแนวคิดการต่อต้านหรือห้ามการทำไร่หมุนเวียนและการพยายามกดดันให้คนกะเหรี่ยงออกจากผืนป่าตะวันตก โดยมองข้ามสิทธิของชุมชนตามจารีต ประเพณีและวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ จึงเต็มไปด้วยความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐเรื่อยมา เนื่องจากการขยายอำนาจของรัฐเข้าไปครอบงำพื้นที่ของชุมชนดั้งเดิมที่มีวิถีชีวิตวัฒนธรรม ความเชื่อของคนที่สัมพันธ์กับป่า และเป็นเงื่อนไขให้มีการลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิในการจัดการตนเองตามสิทธิทางวัฒนธรรมของชุมชน และมีการสร้างวาทกรรมต่อต้านขึ้นมาหลายรูปแบบ เพื่อต้องการให้เกิดการยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

และนอกจากนั้น ชุมชนในผืนป่าท่ามกลางโลกสมัยใหม่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางการผลิต กระทับกับสิทธิส่วนรวมของชุมชนที่ดำรงตามวิถีวัฒนธรรมการสร้างอุดมการณ์สังคมแบบใหม่ เหล่านี้มีผลทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรพื้นที่ป่าเพื่อการยังชีพ หลายๆ ชุมชนรอบผืนป่าตะวันตกถูกผลักดันให้เป็นผู้ผลิตสินค้าทางการเกษตรที่ต้องแบกรับหนี้สินจากการผลิต ทำให้วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ภายใต้บริบทของการพัฒนาที่รัฐไม่สามารถสร้างความเป็นธรรมอย่างเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ และไม่สามารถสร้างความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่ป่าอันซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ทางระบบนิเวศได้ แต่กลับทำให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนตามวิถีวัฒนธรรม ที่ยังคงไร้ทางเลือกให้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ในเขตพื้นที่ของตนเอง และไม่สามารถได้พิสูจน์ตัวเองในการจัดการทรัพยากรบนวิถีวัฒนธรรมของชุมชนอันจะนำไปสู่ความยั่งยืนทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคมได้ และยังคงเป็นโจทย์ที่ท้าทายอย่างยิ่งว่าสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนกลางผืนป่าตะวันตกควรเป็นอย่างไร และรูปแบบระบบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ผืนป่าตะวันตกควรมีลักษณะอย่างไรบ้างจึงจะนำไปสู่ความยั่งยืนทางนิเวศได้และสร้างความเป็นธรรมให้กับชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ผืนป่าตะวันตก

ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาความยั่งยืนทางนิเวศกับระบบกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ผืนป่าตะวันตก และค้นหากระบวนการกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง หลังจากการขยายอำนาจรัฐในการเข้าไปควบคุมและจัดการทรัพยากรอันส่งผลให้รูปแบบของระบบกรรมสิทธิ์เปลี่ยนแปลงไป ผ่านบทวิพากษ์ทางนิเวศวิทยาการเมืองและวัฒนธรรมเพื่อวิเคราะห์สาเหตุเชิงโครงสร้างที่เป็นปัจจัยอยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลง และนำเสนอรูปแบบระบบ

กรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติว่ารูปแบบระบบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ที่ชุมชนอาศัยอยู่ควรมีลักษณะอย่างไรบ้าง อันจะทำให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคม

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนกับการจัดการทรัพยากรบนฐานนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันทน์ที่สัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศ ในผืนป่าตะวันตก
- 2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบอบกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันทน์ที่อาศัยอยู่ในผืนป่าตะวันตก
- 3) เพื่อศึกษารูปแบบระบอบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่สัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคมในผืนป่าตะวันตก

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ความยั่งยืนทางนิเวศกับระบอบกรรมสิทธิ์ในเขตพื้นที่ผืนป่าตะวันตก : บทวิพากษ์นิเวศวิทยาการเมืองและวัฒนธรรม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผ่านมุมมองทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์เชิงบูรณาการ โดยใช้กระบวนการเชิงวิพากษ์แนววิภาษวิธี (Dialectic) เน้นการวิเคราะห์ที่ไม่แยกส่วนระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองและยังให้ความสำคัญต่อสังคมและวิถีชีวิตวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ การจัดการทรัพยากร ภายใต้การศึกษาเชิงสหวิทยาการผ่านบทวิพากษ์นิเวศวิทยาการเมืองและวัฒนธรรม เพื่อวิเคราะห์สาเหตุเชิงโครงสร้างที่เป็นปัจจัยอยู่เบื้องหลังของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการขยายอำนาจของรัฐและทุนนิยมโลกาภิวัตน์ เพื่อหารูปแบบการจัดการทรัพยากรที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนทางนิเวศและความยุติธรรมทางสังคม

1) การเลือกพื้นที่ศึกษา และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

การศึกษาคครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงเลือกพื้นที่ชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันทน์ตอนบน ตั้งแต่บ้านกุยเลตต่อบ้านกุยตะ บ้านกุยเคาะ บ้านพอกระทะ บ้านมอทะ บ้านแกวทะ จนถึงบ้านหม่องก๊วะ มีทั้งหมด 7 กลุ่มบ้าน ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอัมผาง เป็นชุมชนที่อาศัยอยู่กลางผืนป่าตะวันตกในเขตตำบลแม่จันทะ อำเภออัมผาง จังหวัดตาก และกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชน และประชาชนทั่วไป ผู้นำทางจิตวิญญาณ/ผู้อาวุโส และกลุ่มนักวิชาการ/นักพัฒนา

2) การศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Document Study)

เป็นการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ตำรา บทความเชิงวิชาการ งานวิจัยวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ภูมิวัฒนธรรมของผืนป่าตะวันตก วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กฎหมายและนโยบายต่าง ๆ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในผืนป่าตะวันตก เพื่อช่วยให้วิเคราะห์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการสังเกต พูดคุย และแบบสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการจากผู้ให้ข้อมูลหลัก รวมทั้งเข้าร่วมประชุมสัมมนาเพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึก และการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีการวางแผนและเตรียมตัวเข้าพื้นที่อย่างรอบคอบ โดยเริ่มตั้งแต่การเตรียมภาษาท้องถิ่น การเตรียมทีมคณะที่เดินทางร่วมกับผู้วิจัย และการเตรียมอุปกรณ์อื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น แผนที่ สมุดบันทึก ดินสอ กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง เป็นต้น

4) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลหลายรูปแบบ ยืดหยุ่นได้ ไม่ยึดติดกับวิธีใดวิธีหนึ่ง ได้แก่ การศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary research) และ การศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม (Field research) โดยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม พูดคุยสนทนา การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างจากกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก และการเข้าร่วมประชุม/สัมมนา/เสวนาเพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึก และให้ได้รายละเอียดของข้อมูลที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

5) การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในครั้งนี้ ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมและนิเวศวิทยาการเมืองซึ่งเป็นกรอบแนวคิดหลักในการวิจัย โดยการนำข้อมูลเบื้องต้นจากการสำรวจวรรณกรรมและการศึกษาจากเอกสาร แล้วนำมาประกอบกับข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม มาจัดเรียงข้อมูลโดยจัดกลุ่มเป็นหมวดหมู่ แยกกลุ่มเนื้อหา สังเคราะห์ เชื่อมโยงหาข้อสรุปจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมและอธิบายตีความปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามแนววิภาษวิธี (dialectic) ที่สามารถตรวจสอบข้อมูลและเชื่อถือได้

สรุปผลการวิจัย

1) วิถีชีวิตชุมชนกับการจัดการทรัพยากรบนฐานนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จัน ที่สัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศ ในผืนป่าตะวันตก

จากการศึกษา พบว่า ภูมิวัฒนธรรมผืนป่าตะวันตกเป็นผืนป่าธรรมชาติที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และยังเป็นผืนป่าที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นถิ่นฐานดั้งเดิมอันทรงคุณค่าทั้งทางนิเวศน์แห่งการดำรงชีพและเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณชาวกะเหรี่ยง ถือว่าชุมชนกะเหรี่ยงมีบทบาทสำคัญในการรักษาป่าแห่งนี้ให้คงความอุดมสมบูรณ์จวบจนปัจจุบัน เพราะป่าแห่งนี้คือมรดกทางธรรมชาติที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ ที่กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีส่วนในการดูแลรักษาเอาไว้ด้วยคุณค่าของความรู้และภูมิปัญญาทางนิเวศวิทยาอันสัมพันธ์กับธรรมชาติของคนกับป่า ซึ่งเป็นความรู้ที่อยู่เบื้องหลังประวัติศาสตร์การดำรงชีวิตอันยาวนาน แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐาน และการสืบทอดความรู้ในการดำรงชีพภายใต้วิถีการทำไร่หมุนเวียน ที่สร้างความสมดุลทางชาติกับวิถีวัฒนธรรมของชุมชน ด้วยการจรรโลงรักษาความสัมพันธ์ของระบบนิเวศและสรรพชีวิตในป่า อันมี “มนุษย์” เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในระบบนิเวศธรรมชาติไว้อย่างกลมกลืนมาจนถึงทุกวันนี้

ชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จัน มีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ อาศัยธรรมชาติในการดำรงชีพ ทำการเกษตรด้วยวิธีการทำไร่หมุนเวียน มีความเชื่อของฤๅษีและคำสอนของบรรพบุรุษที่สอนให้เคารพธรรมชาติดังคำกล่าวที่ว่า “อยู่กับป่าต้องรักษาป่า ใช้น้ำก็ต้องรักษาน้ำ” เพราะ “กะเหรี่ยงอยู่ที่ไหน ป่าอยู่ที่ไหน ป่าอยู่ที่ไหนกะเหรี่ยงก็อยู่ที่นั่น” วิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งชุมชนมีความเชื่อว่า “ถ้าป่าสมบูรณ์ ชีวิตคนก็สมบูรณ์” ดังนั้นความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษชาวกะเหรี่ยงจึงเน้นไปที่การรักษาดิน รักษาป่า เพราะชาวกะเหรี่ยงคิดว่า ถ้าดินสมบูรณ์ น้ำก็สมบูรณ์ ป่าก็สมบูรณ์ ชีวิตในป่าก็สมบูรณ์ตามไปด้วย ซึ่งชาวกะเหรี่ยง เปรียบ “ผืนดินคือแม่” ทุกสรรพสิ่งเกิดจากท้องแม่ ถ้าแม่สมบูรณ์ ชีวิตอื่น ๆ ก็สมบูรณ์ คำสอนของกะเหรี่ยงส่วนใหญ่ จึงให้รักษาแม่ แล้วแม่จะรักษาเรา แม่จะรักษาโลกธรรมชาติเอาไว้ เพราะแม่คือดิน ดินจะสร้างทุกสรรพสิ่ง ให้มีป่า มีน้ำ มีสรรพสัตว์ และพันธุ์พืชต่าง ๆ นานาชนิด มนุษย์ก็อาศัยดิน อาศัยท้องแม่ในการดำรงชีวิต กะเหรี่ยงจึงเชื่อว่า การใช้ดินด้วยความเคารพ ดินก็จะรักษาเราด้วยเช่นกัน เราจึงต้องใช้ร่วมกันอย่างระมัดระวัง และการทำไร่แบบหมุนเวียนจึงเป็นการรักษาความสมดุลของดิน ไม่ให้ดินเสื่อมสภาพ เพราะถ้าผืนดินถูกทำซ้ำ ๆ นาน ๆ ดินก็จะเสื่อมสภาพลง ดินเสีย น้ำก็จะเสีย ป่าก็หาย ชีวิตในป่าก็จะอยู่ไม่ได้ เหล่านี้จึงเป็นที่มาของความเชื่อ และคำสอนของชาวกะเหรี่ยง ที่อาศัยอยู่กลางป่าใหญ่ในผืนป่าตะวันตก

วิถีชีวิตของชุมชนกะเหรี่ยงและการดำรงชีพของคนกับธรรมชาติ เกิดจากรากฐานทางวัฒนธรรมและจิตสำนึกทางนิเวศผ่านความเชื่อของฤๅษีและคำสอนของบรรพบุรุษ ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่า ดิน น้ำ ป่า คือ รากฐานของชีวิต คนในชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับชีวิตป่า สื่อสารกันผ่านความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวกะเหรี่ยงเชื่อว่า ในป่า มีเจ้าป่าเจ้าเขา คอยดูแลปกป้องรักษาและคุ้มครองทุกสรรพชีวิต ทั้งมนุษย์ สัตว์ และพันธุ์พืช มนุษย์กับธรรมชาติไม่ได้แยกขาดออกจากกัน และไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ทุกสรรพสิ่งยังสัมพันธ์กันด้วยภาษา การสื่อสาร และการปฏิบัติต่อกัน มีการสร้างความหมายที่ปฏิสัมพันธ์กัน (interrelated) ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ สัตว์ป่าบางชนิดอยู่ร่วมกับมนุษย์ คนและสัตว์ต่างก็เข้าไปแบ่งปันอาหารกันกินในพื้นที่ไรชากที่เริ่มเป็นป่าอ่อน เสียงร้องของสัตว์บางชนิดคือการสื่อสารและการสร้างความหมายต่อกัน และที่สำคัญ ชาวกะเหรี่ยงยังเคารพต่อธรรมชาติผ่านความเชื่อและการปฏิบัติอย่างมีสำนึกร่วมตามจารีตประเพณีจนกลายเป็นวัฒนธรรมร่วมกันของคนกับป่า โดยไม่ต้องมีกฎหมายในการควบคุม แต่ใช้กลไกทางสังคมเป็นกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งชุมชนเข้าใจร่วมกันว่า มนุษย์ไม่ใช่เจ้าของธรรมชาติ เป็นเพียงผู้ใช้ ดังนั้นทรัพยากรธรรมชาติจึงไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์จะต้องเข้าไปจับจอง เวลาจะใช้ต้องขอจากเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา ที่คอยปกป้องรักษาด้วยความเคารพ ชาวกะเหรี่ยงเรียกว่า “หล่า” ซึ่งเป็นวิญญาณที่ชาวกะเหรี่ยงเชื่อว่าหล่าจะคอยปกป้องรักษา หล่าอยู่ในดินเรียกว่า “ซ่งหรี” (เจ้าแห่งแผ่นดิน) อยู่ในน้ำเรียกว่า โพตุ๊ก (เจ้าแห่งสายน้ำ) ในต้นไม้เรียกว่า “รุกขจือ” (เจ้าแห่งต้นไม้) เพราะกะเหรี่ยงเชื่อว่าธรรมชาติทุกสิ่งทุกอย่างจะมีเจ้าที่หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้องและดูแลรักษาอยู่ ก่อนทำอะไรช่วงก็ต้องเคารพต่อธรรมชาติและจะต้องทำพิธีกรรมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่าเจ้าเขา ผู้ดูแลผืนดินและป่าไม้ ซึ่งทุกการสื่อสารล้วนผูกพันเชื่อมโยงความหมายร่วมกันของคนกับกับธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้คือความเชื่อของฤๅษีที่สอนให้เคารพต่อธรรมชาติ และรักษาธรรมชาติ ปฏิบัติต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยมีผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้อาวุโส คอยย้ำเตือนให้คนในชุมชนร่วมกันปฏิบัติตามจนถึงปัจจุบันนี้

การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนกับการจัดการทรัพยากรบนฐานนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่กลางผืนป่าตะวันตก พบว่าคนกับป่าอยู่ร่วมได้อย่างสอดคล้องและสัมพันธ์กันกับธรรมชาติ ชุมชนมีวิถีแห่งการปรับตัวเข้ากับบริบทของภูมินิเวศ และดำรงอยู่ได้ตามวิถีวัฒนธรรมทำเกษตรด้วยการทำไร่หมุนเวียน และการดำรงชีพอยู่กับป่า เพราะชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างสมดุล คำนึงถึงข้อจำกัดทางนิเวศ โดยมีระบบและกลไกที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทั้งความเชื่อ คำสอน และความรู้ภูมิปัญญาที่ปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ตลอดจนข้อห้ามต่าง ๆ จนกลายเป็นกฎจารีตประเพณีและวิถีการปฏิบัติ ที่สัมพันธ์กันกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมที่สำคัญ ทำให้คนในชุมชนดำรงชีพที่สอดคล้องกับแนวคิดความยั่งยืนทางนิเวศและแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเชื่อว่า ดิน น้ำ ป่า คือรากฐานของชีวิต มีระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กันระหว่าง “ทรัพยากร/ระบบนิเวศ” และ “ความรู้/ภูมิปัญญา” ผ่านความเชื่อและคำสอนของฤๅษี ซึ่งนอกจากจะใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติแล้วชุมชนยังมีมิติของการอนุรักษ์และดูแลรักษา คำนึงถึงฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ

2) การเปลี่ยนแปลงระบอบกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันที่อาศัยอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอู้มาง ผืนป่าตะวันตก

จากการศึกษาพบว่า ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ในบริบทของการเปลี่ยนแปลง หลังจากการขยายอำนาจรัฐกับองค์กรต่าง ๆ จากภายนอก เข้ามาอ้างสิทธิ์ในการควบคุมและจัดการทรัพยากรในพื้นที่ผืนป่าตะวันตก อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบกรรมสิทธิ์ดั้งเดิมของชุมชนกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่กับป่ามาเป็นเวลานาน รัฐพยายามอ้างสิทธิ์เข้าไปจัดการพื้นที่ป่าและรักษาผืนป่าเอาไว้ให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์โดยปราศจากมนุษย์และปลอดจากการรบกวน ชุมชนในป่าถูกมองว่าเป็นสิ่งแปลกปลอมและเป็นภัยคุกคามของธรรมชาติ ขณะที่กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าซึ่งเคยมีมาแต่ดั้งเดิมถูกมองว่าเป็นวิถีที่ทำลายธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นการทำให้ป่า หาดอาหาร ล่าสัตว์ ตัดไม้ ทำที่อยู่อาศัย ฯลฯ นำไปสู่การกีดกันชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่กับป่า หรือห้ามการใช้ประโยชน์จากป่าด้วยการนิยามความหมายการอนุรักษ์ที่คับแคบเกินไป ไม่เปิดโอกาสให้คนอยู่กับป่าต้องใช้ป่าเพื่อการดำรงชีพ จึงเป็นที่มาของนโยบายอพยพคนออกจากป่าในหลาย ๆ พื้นที่ในป่าตะวันตก โดยเฉพาะในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2532-2537 ท่ามกลางกระแสอนุรักษ์ที่เกิดขึ้น ภายใต้การอ้างสิทธิ์ของรัฐในการเข้าถึงทรัพยากรและการกีดกันชุมชนแยกคนออกจากป่า เน้นการควบคุมและข้อห้ามต่าง ๆ ข้อจำกัดและโอกาสที่ชุมชนผู้ตกเป็นเป็กลางของโครงสร้างอำนาจในปัจจุบัน ทำให้ “กลุ่มคนต้นทะเล” ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จันกลางผืนป่าตะวันตก ได้รวมตัวกันลุกขึ้นมาเพื่อปกป้องฐานทรัพยากรของตนเอง ประกาศเจตนารมณ์ที่จะรักษาวิถีวัฒนธรรมตามความเชื่อและคำสอนของฤๅษี เพราะพวกเขามองว่าทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า คือชีวิตและจิตวิญญาณ และพวกเขาก็ควรมีสิทธิ์ในการเข้าถึงทรัพยากรเช่นกัน การลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวของชุมชนจึงมีเป้าหมายซึ่งนอกจากจะเป็นไปเพื่อการทวงสิทธิ์อันชอบธรรมตามสิทธิ์ของชุมชนแล้วยังมีเจตนารมณ์เพื่อรักษาความยั่งยืนทางนิเวศและเพื่อความเป็นธรรมทางสังคมของชุมชนที่ดำรงชีพอยู่กับป่าในผืนป่าตะวันตก เหล่านี้จึงชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ยอมรับเฉพาะกรรมสิทธิ์ของรัฐเพียงด้านเดียวเกิดจากการกระทำของเจ้าอาณานิคมที่มาในรูปแบบอำนาจรัฐและความเป็นปรีกษะระหว่างรัฐกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่กับป่า ที่พยายามเข้าไปควบคุมและมีอำนาจ

เหนือทรัพยากรของรัฐยังเป็นปรากฏที่เกิดขึ้นภายใต้ความขัดแย้งระหว่างกฎหมายและกฎจารีตวัฒนธรรมของชุมชนจนถึงปัจจุบัน

เดิมดินแดนป่าแห่งนี้ คือดินแดนทางวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยง ที่นับว่าเป็นถิ่นฐานดั้งเดิม อันทรงคุณค่าทั้งทางนิเวศน์แห่งการดำรงชีพ และทางจิตวิญญาณของชาวกะเหรี่ยงมานานนับหลาย ศตวรรษ ประวัติศาสตร์การดำรงชีพของชุมชนกะเหรี่ยงในบริเวณพื้นที่กลางป่าใหญ่แห่งนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกะเหรี่ยงกับทรัพยากรธรรมชาติทั้งคุณค่าของความรู้และภูมิปัญญาทาง นิเวศวิทยาอันสัมพันธ์กับธรรมชาติของคนกับป่า อันเป็นความรู้ที่อยู่เบื้องหลังประวัติศาสตร์การ ดำรงชีวิตด้วยการผลิตเพื่อการยังชีพอันยาวนาน และเป็นความรู้ที่ได้ช่วยให้ป่าผืนนี้ยังคงรักษาความ อุดมสมบูรณ์ได้มาจนถึงปัจจุบัน บริบททางประวัติศาสตร์และความเป็นชุมชนกะเหรี่ยงในอาณาบริเวณ นี้ที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่ามาอย่างยาวนาน แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐาน และการ สืบทอดความรู้ในการดำรงชีพภายใต้ระบบการทำไร่หมุนเวียน ที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของพื้นที่ เพราะเชื่อว่า ธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่า ต่างก็มีเจ้าของคอยปกป้องดูแล มนุษย์เป็นเพียงผู้ขอใช้เท่านั้น และต้องใช้ด้วยความเคารพหมุนเวียนกันไป ด้วยการทำเกษตรแบบไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นวิธีการผลิตเพื่อการดำรงชีพด้วย ความรู้ทางธรรมชาติอันมีคุณลักษณะของชาวกะเหรี่ยงเอง และยังเป็นความรู้ที่สร้างความสมดุลทาง ธรรมชาติ อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ชุมชนกะเหรี่ยงมีพลังและศักยภาพในการ จรรโลงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างป่าและสรรพชีวิตในป่า จากคำสอนของฤๅษี หรือ อีสี่ เชื่อว่า ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ไม่ใช่ของใคร และที่สำคัญชาวกะเหรี่ยงยังเคารพต่อธรรมชาติ โดยไม่ ต้องมีกฎหมายในการควบคุม ซึ่งกะเหรี่ยงที่นับถือฤๅษี ไม่ใช่กฎหมายก็สามารถอยู่ได้ แต่ใช้กลไกทาง สังคมเป็นกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งชุมชนเข้าใจร่วมกันว่า มนุษย์ไม่ใช่ เจ้าของธรรมชาติ เป็นเพียงผู้ขอใช้เท่านั้น ซึ่งอันนี้ถือว่าพวกเขาเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบธรรมชาติ ที่คอยรักษาธรรมชาติไว้ได้อย่างสมบูรณ์มาจนถึงทุกวันนี้

และหลังจากที่รัฐประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอัมผาง ปี พ.ศ. 2537 ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐ สังกัดกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช เริ่มเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติใน เขตพื้นที่ชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันที่อาศัยอยู่มาก่อน พื้นที่ทางวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงที่มีวิถี ชีวิตสัมพันธ์กับป่ามาอย่างยาวนาน กลายเป็นพื้นที่ภายใต้การควบคุมและการจัดการโดยรัฐ ที่มุ่งเน้น การจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนฐานแนวคิดการอนุรักษ์ ให้ความสำคัญกับความ หลากหลายทางชีวภาพมากกว่าวิถีวัฒนธรรมของชุมชน มองคนที่เคยอาศัยอยู่ในป่าว่าเป็นปัญหาและ ภัยคุกคามต่อเป้าหมายการจัดการพื้นที่อนุรักษ์ ทำให้หลายชุมชนต้องโดนอพยพและให้ย้ายออกนอก พื้นที่อนุรักษ์ และมีการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด ส่วนชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันรัฐยังคงให้อยู่ ในพื้นที่เดิมต่อไปได้ เนื่องจากเห็นว่าการดำรงชีวิตของชุมชนไม่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและ ระบบนิเวศในพื้นที่มากนัก จึงยังไม่มีการอพยพออกไป แต่การจัดการพื้นที่ของชุมชนให้อยู่ในรูปแบบ ของ “การผ่อนปรน” ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดให้

ภายใต้การจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วมในผืนป่าตะวันตก เป็นโครงการที่ถูกกำหนดขึ้น ด้วยความร่วมมือจากหลายฝ่าย ด้วยความมุ่งหวังจะเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่าง เจ้าหน้าที่กับชุมชน ซึ่งภายใต้การดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 มาจนถึงปัจจุบัน ยังขาดความเข้าใจ ในมิติวิถีวัฒนธรรมของชุมชนที่เคยอาศัยอยู่กับป่า การจัดการยังคงมุ่งเน้นในการคุ้มครองรักษา

สัตว์ป่า พันธุ์พืช และความหลากหลายทางชีวภาพ โดยแยกคนออกจากป่าและระบบนิเวศโดยรวม เป็นการมุ่งเน้นการควบคุมและห้ามชุมชน นำไปสู่การพยายามกีดกันและห้ามกิจกรรมมนุษย์ที่ส่งผลกระทบต่อธรรมชาติ การใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพตามวิถีจึงถูกมองว่าเป็นปัญหาและภัยคุกคาม คนในชุมชนถูกทำให้เป็นสิ่งที่แปลกปลอมของระบบนิเวศ และกรอบแนวคิดการอนุรักษ์ที่ยังคับแคบเกินไป ขาดความเข้าใจในมิติทางวัฒนธรรมและวิถีการดำรงชีพของคนกับป่า ที่มีทั้งการใช้ประโยชน์และมิติของการดูแลรักษา ส่วนนโยบายและกฎหมายของรัฐก็ยังไม่สอดคล้องกับกฎจารีตประเพณีของชุมชน รวมทั้งการไม่ยอมรับในวิถีการทำเกษตรแบบไร่หมุนเวียน โดยมีการห้ามเปิดป่าใหม่ในไร่ซากเดิม ห้ามเผา โดยอ้างเหตุผลว่าจะทำให้โลกร้อน ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งที่ผ่านมาได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะชุมชนมองว่าทรัพยากรธรรมชาติคือรากฐานของชีวิตและจิตวิญญาณของคนกับป่า ที่ผ่านมาถึงแม้จะมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและในขณะเดียวกันก็ยังมีวิธีการในการดูแลรักษา รวมทั้งการอนุรักษ์ตามวิถีวัฒนธรรมผ่านความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษมาโดยตลอด ส่วนรัฐกลับมองว่าคนคือภัยคุกคามที่ต้องควบคุมและจัดการ ห้ามขยายพื้นที่ทำกิน มองการอนุรักษ์ในความหมายที่ยังคับแคบที่ต้องมีทั้งการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษา ชุมชนกลายเป็นเบี้ยล่างของการกระทำโดยรัฐ ดำรงชีพภายใต้กฎหมายที่รัฐพยายามอ้างสิทธิในการควบคุมและจัดการดูแล รัฐยังให้ความสำคัญกรรมสิทธิ์ที่คับแคบเกินไป เช่น กรรมสิทธิ์ของเอกชนและกรรมสิทธิ์โดยรัฐ มองข้ามกรรมสิทธิ์รวมของชุมชน หรือสิทธิทางวัฒนธรรม สิทธิทางธรรมชาติ ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่เคยดำรงชีวิตอยู่ในผืนป่าแห่งนี้มาก่อนที่จะมีการประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

ประเด็นปัญหาที่ยังเป็นข้อถกเถียงที่สำคัญ หลังจากที่รัฐพยายามอ้างสิทธิเข้าไปควบคุมและจัดการทรัพยากรในพื้นที่ มุ่งให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ แยกคนออกจากธรรมชาติ ขาดความเข้าใจในมิติทางนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน โครงการและนโยบายต่าง ๆ มุ่งเน้นการปกป้องคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชมากกว่าวิถีชีวิตของชุมชน การจัดการทรัพยากรของรัฐยังมองข้ามความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติซึ่งเคยมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรโดยจารีตประเพณีของชุมชน มีระบบและกลไกที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทั้งความเชื่อ คำสอน และความรู้ภูมิปัญญาที่ปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ตลอดจนข้อห้ามต่าง ๆ จนกลายเป็นกฎจารีตประเพณีและวิถีการปฏิบัติที่สัมพันธ์กันกับธรรมชาติ แต่กฎหมายของรัฐยังคงเดินสวนทางกันกับกฎจารีตประเพณีของชุมชน จึงทำให้เกิดความขัดแย้งทั้งทางความคิดและวิถีการปฏิบัติ เช่น การจัดการพื้นที่แนวเขตผ่นปรน วิธีการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนที่มีขั้นตอนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งการเลือกพื้นที่ปลูกข้าว การตัดไม้ในพื้นที่ไร่ซากเก่าและการเผาไร เพื่อเตรียมพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน รวมทั้งข้อถกเถียงเรื่องสิทธิชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรอื่น ๆ ตามวิถีวัฒนธรรม ปัญหาเหล่านี้ยังเป็นข้อถกเถียงที่กลายเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน รัฐเริ่มสร้างความสับสนให้กับชาวบ้าน คำอธิบายใหม่ของรัฐในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ขาดความเข้าใจในบริบทพื้นที่และวิถีวัฒนธรรม โดยไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนออกแบบการบริหารจัดการโดยใช้หลักจารีตประเพณี หรือองค์ความรู้ตามวิถีวัฒนธรรมที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ การห้ามและควบคุมภายใต้ข้อกำหนดและเงื่อนไขการอนุรักษ์ที่ยังคับแคบเกินไปสำหรับคนที่ดำรงชีพอยู่กับป่า ผนวกกับการใช้มาตรการทางกฎหมายเข้ามาจัดการพื้นที่และวิถีของชุมชนที่ยังขาดความเข้าใจทางประวัติศาสตร์และมิติทางวัฒนธรรมของชุมชน ยิ่งจะนำไปสู่ข้อขัดแย้งในเรื่องสิทธิการดำรงอยู่และการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนตามวิถีวัฒนธรรม

ความขัดแย้งเรื่องกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากร พบว่ามีรากฐานมาจากความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรซึ่งมีระบบกรรมสิทธิ์ซ้อนทับกันอยู่เช่นกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องของที่ดิน แหล่งน้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์น้ำ พันธุ์สัตว์ป่า และระบบนิเวศ รัฐก็พยายามอ้างสิทธิ์และแสดงความเป็นเจ้าของ โดยอาศัยกลไกและโครงสร้างอำนาจส่วนบนในการควบคุมและจัดการ ส่วนชุมชนก็อ้างพยายามถึงสิทธิทางวัฒนธรรมที่ปฏิบัติตามกฎกติกาจารีตประเพณีผ่านความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษที่สัมพันธ์กับการใช้โยชน์จากทรัพยากรได้อย่างสมดุลและยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งมีรูปแบบการจัดการภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมที่ชาวบ้านใช้ร่วมกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนเกิดพื้นที่ทางวัฒนธรรม/เขตรักษาวัฒนธรรมของชุมชน ที่รัฐและองค์กรอื่น ๆ ควรยอมรับและให้สิทธิในการจัดการ

3) รูปแบบระบอบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคม

จากการศึกษารูปแบบระบอบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคม ให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุลและยั่งยืนต่อไปในผืนป่าตะวันตก ลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน และคำนึงถึงข้อจำกัดทางนิเวศและข้อจำกัดทางวิถีวัฒนธรรม ซึ่งด้านหนึ่งก็เพื่อการพิทักษ์รักษาธรรมชาติให้รอดพ้นจากการคุกคามของระบบอุตสาหกรรมนิยมทุนนิยมโลก และโลกาภิวัตน์ และอีกด้านหนึ่งต้องดำเนินการทุกรูปแบบเพื่อปลดปล่อยให้กลุ่มคนผู้ยากไร้ ผู้ถูกกดขี่ ผู้ถูกผลักดันให้ตกขอบ

จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงขอเสนอตัวแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าในชื่อว่า ที่มีรูปแบบวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่น่าสนใจสำหรับนิเวศวิทยาวัฒนธรรมท่ามกลางการบุกรุกของความทันสมัยและการขยายอำนาจรัฐเข้าไปแทรกแซงและอ้างสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากร แต่ยังคงความเข้าใจในมิตินิเวศทางวัฒนธรรม รวมทั้งการให้ความหมายกรรมสิทธิ์ที่ยังคับแคบเกินไป ดังนั้น หลักการสำคัญ คือ สืบเชื้อสายต้องเป็นสืบเชื้อสายของชุมชนที่ยังมีมโนทัศน์เรื่องทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า คือ ชีวิตและจิตวิญญาณ ที่ยังมีการจัดการทรัพยากรผ่านความเชื่อและคำสอนของ “ระบบพิธี” จนกลายเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของชุมชนที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

1) ชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันในผืนป่าตะวันตก ยึดหลักการระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ตามความเชื่อและคำสอนของ “ฤๅษี” หรือ “อสิ” ที่สอนให้เชื่อว่า ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า คือ ชีวิตและจิตวิญญาณ มนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์เป็นเพียงผู้มาขอใช้ทรัพยากรแค่เพียงชั่วคราว หมุนเวียนเปลี่ยนกันไป ไม่ใช่ของคนใดคนหนึ่ง ไม่ควรครอบครองไว้เป็นของตนเอง และใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยความเคารพ โดยยึดหลักระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมกันตามกฎกติกาข้อตกลงของชุมชนและความเชื่อคำสอนของบรรพบุรุษ

2) ขอบเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรม หรือ “เขตฤๅษี” คือ ขอบเขตพื้นที่การดำรงชีพของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ทั้งการอยู่อาศัยและทำเกษตรแบบไร่หมุนเวียน ดำรงชีพอยู่ตามลุ่มน้ำแม่จันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ชุมชนจึงใช้พื้นที่ลุ่มน้ำแม่จันเป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ดินแดนทางวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรในเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมจึงมีความสัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคมภายใต้หลักคิดการจัดการทรัพยากรร่วมกัน หมุนเวียนเปลี่ยนกันไป ไม่มี

ใครมีสิทธิ์ในการครอบครองและจับจองเป็นเจ้าของธรรมชาติ แต่สามารถจัดการทรัพยากรร่วมกันได้ผ่านความเชื่อและคำสอนของฤๅษี จนกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ปฏิบัติร่วมกัน

3) สิทธิทางวัฒนธรรม หมายความว่า การอ้างสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมในเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมก็ต้องใช้สิทธิทางวัฒนธรรม ด้วยการปฏิบัติตามกฎกติกาและข้อตกลงของชุมชนผ่านความเชื่อและคำสอนของฤๅษี โดยไม่ต้องมีกฎหมายบังคับ แต่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมและข้อตกลงของชุมชน

4) ระบบสิทธิชั่วคราว หมุนเวียนเปลี่ยนกันไป โดยเฉพาะพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นพื้นที่การจัดการร่วมกันมาตั้งแต่อดีต ไม่มีใครเป็นเจ้าของ หมุนเวียนเปลี่ยนกันไป ใช้พื้นที่ระยะสั้น และให้ปล่อยทิ้งไว้ระยะยาว ตามความเหมาะสม คนในชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยปฏิบัติตามความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษ ที่สอดคล้องละสัมพันธ์กับระบบนิเวศ

5) การจัดการพื้นที่ที่แบบแปลงรวมกับสิทธิร่วมของชุมชน เป็นพื้นที่วัฒนธรรมอีกพื้นที่หนึ่งที่ทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรร่วมกันได้ โดยให้คนในชุมชนปฏิบัติตามกฎกติกาและข้อตกลงของชุมชน ลดการใช้พื้นที่ป่าสมบูรณ์ในพื้นที่ป่าใหญ่ ด้วยการกำหนดเขตพื้นที่แปลงรวมไว้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในพื้นที่แต่ละชุมชน

6) การจัดโซนพื้นที่สีเขียวผ่านสำนักกรมทางนิเวศ หมายความว่า ภายในเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จัน นอกจากจะมีพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน ยังมีพื้นที่สีเขียวอีกหลาย ๆ พื้นที่ที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาไว้ เช่น พื้นที่ป่าต้นน้ำ ป่าศักดิ์สิทธิ์ ป่าเจ้าที่ แหล่งน้ำและลำห้วยต่าง ๆ ด้วยการกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์หรือเขตพื้นที่สีเขียว ซึ่งไม่ใช่แค่การจัดการแต่เป็นสำนักกรมทางวัฒนธรรมของชุมชน นั้นหมายความว่า นอกจากชุมชนจะมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพตามวิถีวัฒนธรรมแล้ว ชุมชนยังมีการดูแลรักษาและอนุรักษ์พื้นที่สีเขียวในเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ปฏิบัติร่วมกันมาจนกลายเป็นสำนักกรมทางสังคม

7) การเคลื่อนไหวแนวใหม่ภายใต้สำนักกรมทางนิเวศ เป็นการรวมกลุ่มกันของผู้นำชุมชน ผู้นำทางจิตวิญญาณ รวมทั้งชาวบ้านและเยาวชน ภายใต้ชื่อว่า “กลุ่มคนต้นทะเล” เพื่อประกาศเจตนารมณ์ในการอนุรักษ์อัตลักษณ์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศและสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ผ่านฐานความคิดและการปฏิบัติตามความเชื่อและคำสอนของ “ฤๅษี” หรือ “อสิ” ที่จะทำให้เกิดพื้นที่ชุมชนสีเขียวที่คำนึงถึงขีดจำกัดทางนิเวศและวิถีชีวิตวัฒนธรรม และสัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศ และสร้างความเป็นธรรมทางสังคม

8) สร้างกลไกการจัดการความขัดแย้งร่วมกัน กรณีเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนกันเอง หรือ ระหว่างรัฐกับชุมชน โดยมีคณะกรรมการร่วมกันจากทุกฝ่าย

อภิปรายผลวิจัย

การศึกษาวิถีชีวิตบนฐานนิเวศวิทยาวัฒนธรรมพบว่า คนกับป่าอยู่ร่วมได้อย่างสอดคล้องและสัมพันธ์กันกับธรรมชาติ ชุมชนมีวิถีแห่งการปรับตัวเข้ากับบริบทของภูมินิเวศ และดำรงอยู่ได้ตามวิถีวัฒนธรรม ทำเกษตรด้วยการทำไร่หมุนเวียน การดำรงชีพอยู่กับป่า เช่น การเข้าป่า ล่าสัตว์ ตัดไม้ เก็บเห็ด หารอาหาร เพราะชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างสมดุล คำนึงถึง

ข้อจำกัดทางนิเวศ โดยมีระบบและกลไกที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทั้งความเชื่อ คำสอน และความรู้ ภูมิปัญญาที่ปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ตลอดจนข้อห้ามต่าง ๆ จนกลายเป็นกฎจารีตประเพณีและวิถี การปฏิบัติที่สัมพันธ์กันกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมที่สำคัญ ทำให้คนในชุมชนดำรงชีพ ที่สอดคล้องกับแนวคิดความยั่งยืนทางนิเวศและแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชน เชื่อว่า ดิน น้ำ ป่า คือรากฐานของชีวิต มีระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กันระหว่าง “ทรัพยากร/ ระบบนิเวศ” และ “ความรู้/ภูมิปัญญา” ผ่านความเชื่อและคำสอนของฤๅษี ซึ่งนอกจากจะใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติ แล้วชุมชนยังมีมิติของการอนุรักษ์และดูแลรักษา คำนึงถึงฐานทาง ทรัพยากรธรรมชาติ ข้อค้นพบเหล่านี้จึงทำให้เชื่อว่า “คนกับป่า” สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและ อยู่ได้อย่างยั่งยืน ซึ่ง ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2559: 37-39) ได้อธิบายความหมายนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยมีกรอบอธิบายและอ้างถึง Julian H. Steward นักมานุษยวิทยา ผู้ซึ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาติมาตั้งแต่ต้น ๆ ของศตวรรษที่ 20 และเป็นผู้สร้างแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม “Cultural Ecology” ที่เน้นความสำคัญของเรื่อง “การปรับตัวทางวัฒนธรรม” ให้เข้ากับธรรมชาติที่ ล้อมรอบตัวเขา วัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ ไม่ได้ถูกกำหนดโดยธรรมชาติ หากแต่ได้รับ อิทธิพลจากธรรมชาติและถูกกระตุ้นโดยธรรมชาติ ทำให้วัฒนธรรมของแต่ละชุมชนจะมีอัตลักษณ์เฉพาะ ของตนเอง และมีวิถีแห่งการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงที่ไม่เหมือนใคร ขึ้นอยู่กับบริบทของระบบนิเวศ และความรู้พื้นบ้าน ดังนั้นข้อค้นพบนี้จึงสอดคล้องกับชุมชนที่ศึกษา โดยเฉพาะวัฒนธรรมการใช้ ประโยชน์และการดูแลรักษาทรัพยากรที่เป็นลักษณะเฉพาะและปฏิบัติร่วมกันมา เป็นความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จนกลายเป็นความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน ผ่านกลไกความเชื่อ และกฎ จารีตประเพณี ที่ควรมีสติในการเข้าถึงฐานทรัพยากรตามวิถีวัฒนธรรมของตน โดยไม่ต้องมีกฎหมาย มาบังคับหรือควบคุมวิถีการปฏิบัติของชุมชน

จากการศึกษารูปแบบระบบอบรรณสิทธิ์ของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จันในพื้นที่ผืนป่าตะวันตก ที่เน้นในสิทธิชุมชนดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร ด้วยรูปแบบบรรณสิทธิ์ร่วมของชุมชน ซึ่งมีการจัดการ ทรัพยากรร่วมกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ รวมทั้งมีการกำหนดพื้นที่แปลงรวม เพื่อการจัดการทรัพยากร ร่วมกันของชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จัน รวมทั้งให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวเขตพื้นที่ทาง วัฒนธรรมให้ชัดเจนและปรับให้เป็นเขตวัฒนธรรมพิเศษ ร่วมกันกำหนดและจัดโซนพื้นที่การใช้ ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรภายในพื้นที่ของชุมชนให้ชัดเจน โดยการใช้หลักสิทธิชุมชนร่วมกับ สิทธิของรัฐเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันอย่างยั่งยืน ด้วยวิธีการกันเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรม ออกจากพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ แล้วร่วมกันกำหนดแนวเขตพื้นที่ให้ชัดเจน ตรงกับแนวคิด Green Economy Model ของ Elinor Ostrom ที่มีหลักการสำคัญ คือ เศรษฐกิจสีเขียวต้องเป็นเศรษฐกิจจาก ชุมชนรากหญ้า การบริหารจัดการเศรษฐกิจสีเขียวก็ต้องเป็นเรื่องของประชาธิปไตยของชุมชนท้องถิ่น ปราศจากการแทรกแซงของอำนาจนิยมทางการเมืองและอำนาจทุน เพื่อประกันความยั่งยืนทางนิเวศ ของชุมชนรากหญ้า คือ ความชัดเจนของขอบเขต (boundaries) คือขอบเขตของทรัพยากร และ ขอบเขตของผู้ใช้ทรัพยากร โดยที่ทรัพยากรที่ถูกจัดการนั้นต้องมีขอบเขตชัดเจน ระหว่างขอบเขตที่ ชุมชนดูแลกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่านั้น ดังนั้น คนในชุมชนสามารถกำหนดและแยกแยะได้ว่า ใครมีสิทธิ์ใช้ทรัพยากร หรือใครไม่มีสิทธิ์ในการใช้ทรัพยากร และสามารถระบุขอบเขตของทรัพยากรร่วม ที่อยู่ภายใต้การจัดการ แต่ Ostrom ก็เสนอว่า ถ้าเป็นทรัพยากรในผืนป่าอนุรักษ์ ต้องระบุได้ว่าดูแล

ร่วมกันแค่นั้น และต้องมีความสอดคล้อง (congruence) ระหว่างกฎกติกาของชุมชนว่าด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและการบำรุงรักษาระบบทรัพยากรกับเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ เช่น ความสอดคล้องระหว่างประโยชน์ที่สมาชิกได้รับกับต้นทุนที่เสียไป นอกจากนี้ Ostrom ยังเสนอว่า ระบบที่เปิดให้สมาชิกส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกา (collective-choice arrangements) ถ้าคนส่วนใหญ่ไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ พวกเขาจะขาดแรงจูงใจที่จะร่วมดูแลรักษาทรัพยากร ซึ่งก็ตรงกับงานวิจัยนี้ ที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้ชัดเจนและปรับให้เป็นเขตวัฒนธรรมพิเศษ ร่วมกันกำหนดและจัดโซนพื้นที่การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรภายในพื้นที่ของชุมชนให้ชัดเจน โดยการใช้หลักสิทธิชุมชนร่วมกับสิทธิของรัฐเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันอย่างยั่งยืน ด้วยการกันเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมออกจากพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ แล้วร่วมกันกำหนดแนวเขตพื้นที่ให้ชัดเจน โดยคำนึงถึงมิติ นิเวศวิทยา วัฒนธรรมของชุมชน ใช้พื้นที่ชุมชนเป็นฐาน ส่วนภายในพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมของชุมชน ให้ร่วมกันออกแบบและจัดโซนพื้นที่ต่าง ๆ บนฐานนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของชุมชน โดยยึดชุมชนศูนย์กลางในการออกแบบการจัดการพื้นที่ภายใน รวมทั้งให้มีการสอดส่องดูแลที่มีประสิทธิภาพ (effective monitoring) ต้องมีกลไกการสอดส่องดูแลแล้วสมาชิกใช้ทรัพยากรตามกติกาที่ตกลงร่วมกันหรือไม่เพียงใด และคอยสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ จะสามารถปรับเปลี่ยนกฎกติกาได้อย่างทันทั่วทั้งที่ โดยออสโตรมเสนอว่า ให้มีการลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป (graduated sanctions) คนที่ละเมิดกฎกติการั้งแรก ๆ จะถูกลงโทษค่อนข้างเบา ถ้าทำผิดซ้ำซากจะถูกลงโทษรุนแรงขึ้น เรื่องนี้สำคัญด้วยเหตุผลคล้ายกันกับการเปิดให้คนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ นั่นคือ ถ้าคนผิดถูกลงโทษหนักตั้งแต่ต้น คนก็จะไม่ค่อยอยากเข้าร่วมวงด้วย รวมทั้งให้มีกลไกจัดการความขัดแย้ง (conflict resolution mechanisms) ทั้งกลไกระหว่างผู้ใช้กันเอง โดยมอบหมายให้ผู้อาวุโสในชุมชนเป็นคนไกล่เกลี่ย และกลไกระหว่างผู้ใช้กับเจ้าหน้าที่รัฐ ในแง่วิธีวิธีหนึ่งที่รัฐจะช่วยเหลือชุมชนได้คือ เป็นผู้ไกล่เกลี่ยเมื่อมีข้อขัดแย้งระหว่างกติกาของชุมชนกับกฎหมาย

นอกจากนั้น ข้อเสนองานวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิด Green Economy Model ของ Elinor Ostrom ที่ต้องการให้รัฐยอมรับในสิทธิของชุมชน (recognition of rights) ชุมชนที่ประสบความสำเร็จได้ต้องได้รับการยอมรับจากรัฐว่ามีสิทธิในการวางกติกา ในการใช้ประโยชน์ และจัดการทรัพยากรร่วม แต่หลักการข้อนี้เป็นประเด็นที่ประเทศไทยยังล้าหลังมาก เพราะระบบคิดของรัฐยังให้สิทธิรัฐหรือเอกชนในการจัดการทรัพยากรตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก มากกว่าจะคุ้มครองสิทธิของชาวบ้านในการจัดการตัวเอง ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนหลายแห่งถึงแม้จะมีความยั่งยืน แต่สุดท้ายก็ไปต่อไม่ได้เพราะถูกนายทุนซื้อกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างถูกกฎหมาย เจ้าหน้าที่รัฐจับชาวบ้านในข้อหาบุกรุกหรือทำให้โลกร้อน

การปรับแก้กฎหมายให้สอดคล้องกับความเป็นจริงจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะกฎหมายที่มีอยู่ยังขาดความเข้าใจในมิติทางนิเวศวัฒนธรรมและเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างยังนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งไม่มีสิ้นสุด เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในทางปฏิบัติทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชน เพราะนโยบายและกฎหมายต่าง ๆ ถือว่าเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างและนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับคนในชุมชน ดังนั้น ทางออกของปัญหา กฎหมายกับกฎจารีตประเพณีของชุมชนต้องสัมพันธ์และสอดคล้องกันทั้งในหลักการและในทางปฏิบัติ ซึ่งตรงกับข้อเสนอของ Ostrom ที่ว่าทรัพยากรร่วมที่มีขนาดใหญ่

กติกาและกระบวนการจัดการทรัพยากรจะต้องเชื่อมโยงสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า อาทิ กฎหมาย (nested enterprises) โดยมีระบบการจัดการของชุมชนเป็นฐานราก

แต่สิ่งที่ Elinor Ostrom ไม่ได้นำเสนอ นั่นคือเรื่องของชีวิตและจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นความเชื่อ อันเป็นตัวกำหนดรากฐานทางวัฒนธรรมให้เข้มแข็ง และสามารถสร้างสำนึกร่วมทางนิเวศให้สามารถจัดการทรัพยากรบนฐานนิเวศวัฒนธรรมได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืนได้ และที่สำคัญคือ Ostrom จะเน้นในเรื่องการจัดการทรัพยากรที่ผ่านกลไกโครงสร้างเชิงสถาบันเป็นหลัก ขาดการมองในมิตินิเวศวิทยา วัฒนธรรม ไม่ได้คำนึงถึงพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะชุมชนกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่จัน ที่อาศัยอยู่กลางผืนป่าตะวันตก เป็นชุมชนที่มีวิถีวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยมีรากฐานทางวัฒนธรรมมาจากความเชื่อเรื่องฤๅษี หรือ “อิลี” จนกลายเป็นสำนึกร่วมของคนกับธรรมชาติ ทั้งคำสอนและข้อห้ามต่าง ๆ ถูกถ่ายทอดและผลิตซ้ำมาเรื่อย ๆ ผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกทางนิเวศร่วมกัน และเป็นสาเหตุหนึ่งที่สำคัญของชุมชนในการรักษามรดกทางธรรมชาตินี้เอาไว้ได้อย่างยั่งยืน และถือว่าชุมชนกะเหรี่ยงมีบทบาทสำคัญในการรักษาป่าแห่งนี้ให้คงความอุดมสมบูรณ์จวบจนปัจจุบัน เพราะป่าแห่งนี้คือมรดกทางธรรมชาติที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษที่กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีส่วนในการดูแลรักษาเอาไว้ด้วยคุณค่าของความรู้และภูมิปัญญาทางนิเวศวิทยาอันสัมพันธ์กับธรรมชาติของคนกับป่า ที่สร้างความสมดุลทางธรรมชาติดังวิถีวัฒนธรรมของชุมชน ด้วยการจรรโลงรักษาความสัมพันธ์ของระบบนิเวศและสรรพชีวิตในป่า อันมี “มนุษย์” เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในระบบนิเวศธรรมชาติไว้อย่างกลมกลืนมาจนถึงทุกวันนี้ ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมของมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ควรได้รับการคุ้มครองเช่นเดียวกันกับธรรมชาติ ภายใต้ชื่อว่า “พื้นที่คุ้มครองทางวัฒนธรรม” ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 ตามแนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง

ข้อเสนอแนะ

จากรูปแบบระบอบกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ผืนป่าตะวันตก เป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่นำไปสู่ความยั่งยืนทางนิเวศและสามารถสร้างความเป็นธรรมทางสังคม แต่โจทย์ที่ท้าทายก็คือ ชุมชนที่อยู่ในผืนป่าใหญ่ท่ามกลางการบุกรุกของความทันสมัยจะดำรงชีวิตอยู่อย่างไรให้มั่นคงและยั่งยืน ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรับเปลี่ยนไปมาและโครงสร้างอำนาจที่รวมศูนย์อยู่ที่รัฐเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นรูปแบบนี้จะดำรงและคงอยู่ได้ยังต้องมีแนวทางในการจัดการที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมของชุมชนที่ดำรงอยู่ ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวทางในการจัดการทรัพยากรบนฐานนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่ผืนป่าตะวันตก ซึ่งเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมต่อไป ดังนี้

1) ให้การยอมรับระบอบกรรมสิทธิ์ร่วม (common-property regimes) หรือการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนในเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรม โดยชุมชนมีสิทธิเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน เพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคมอันสอดคล้องสัมพันธ์กับความยั่งยืนทางนิเวศ โดยหลักการของอำนาจแห่งสิทธิ มนุษย์ควรมีสิทธิที่จะดำรงอยู่ตามวิถีวัฒนธรรม ทุกภาคส่วนต้องยอมรับสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ ให้ชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรได้ตามวิถีวัฒนธรรมและการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้นหน่วยงานรัฐและองค์กรภาคส่วนอื่น ๆ ต้องยอมรับสิทธิของชุมชนใน

การเข้าถึงฐานทางทรัพยากร ทั้งสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิทธิในการดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชน ซึ่งเป็นสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ

2) ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงควรได้รับการคุ้มครอง ตามมติ ครม. 3 สิงหาคม 2553 ที่ให้ความคุ้มครองและฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่เป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ทั้งอัตลักษณ์และวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรของชุมชน รวมทั้งการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม ดังนั้นการกีดกันชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรและการลดทอนบทบาทการดำรงชีพตามวิถีวัฒนธรรม จึงถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิของชุมชนตามรัฐธรรมนูญ และมติ ครม. 3 สิงหาคม 2553

3) สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร และควรแก้กฎหมายให้สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่กับป่า คนในชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและการดำรงชีพอยู่กับป่าได้อย่างถูกต้องตามวิถีวัฒนธรรม เพราะถ้ากฎหมายที่มีอยู่ยังขาดความเข้าใจในมิติทางนิเวศวัฒนธรรม จะกลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่จะนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งไม่มีสิ้นสุด ดังนั้น จึงควรให้มีการปรับแก้กฎหมายป่าไม้ฉบับต่าง ๆ ที่ยังขัดกับหลักการของสิทธิชุมชน และให้เพิ่มหลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการพื้นที่ เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในทางปฏิบัติทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชน

4) กำหนดพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้มีสิทธิทางกฎหมาย ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 ตามแนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการตนเองตามวิถีวัฒนธรรม สอดคล้องกับหลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการกำหนดแนวเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้ชัดเจนและปรับให้เป็นเขตวัฒนธรรมพิเศษ มีสถานะทางกฎหมายรองรับ ให้ชุมชนร่วมกันกำหนดและจัดโซนพื้นที่การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรภายในพื้นที่ของชุมชนให้ชัดเจน โดยการใช้หลักสิทธิชุมชนร่วมกับสิทธิของรัฐเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ในขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติให้ยั่งยืน

บรรณานุกรม

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2555). *รื้อถอนการพัฒนา ความยั่งยืนทางนิเวศ และความยุติธรรมทางสังคม: บทวิพากษ์เศรษฐศาสตร์การเมือง*. ชลบุรี: กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา.
- _____. (2559). *เศรษฐศาสตร์การเมืองสีเขียวและนิเวศวิทยาการเมือง*. จันทบุรี: หลักสูตรปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2539). *ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร*. นนทบุรี: โครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตและธรรมชาติ.
- พลกษ์ เถาถวิล. (2542). *พลวัตของความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า: กรณีศึกษาหมู่บ้านป่า ชุมชนในจังหวัดลำพูน* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เพ็ญพรรณ อินทปັນตี. (2552). *วิถีแห่งจอมป่ารักษาผืนป่าตะวันตก*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสืบนาคเสถียร.
- มุณีระเระ เจ๊ะเต. (2556). *การปรับตัวในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของชุมชนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติบูโด*

–สุไหงปาดี: กรณีศึกษาชุมชนในตำบลปะลูกาสาเมาะ อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส.

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ยศ สันตสมบัติ. (2543). รัฐ ชุมชน และนโยบายการจัดการทรัพยากร : บทสำรวจองค์ความรู้.

ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก), *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

หทัยกานต์ สังขชาติ. (2551). *พลวัตของการอ้างสิทธิในการควบคุมและจัดการที่ดินในเขตป่า:*

กรณีศึกษาชุมชนกะเหรี่ยงโปว์ บ้านหนองหลัก อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุรินทร์ (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อนุสรณ์ อุณโณ. (2547). *ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย เกษตรกรรมยั่งยืน*

ในบริบทระบอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรส่วนรวม กรณีศึกษาโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานและวัฒนธรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2541). *สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิถีคิด*.

เชียงใหม่: โครงการวิจัยชุมชนกับการจัดการทรัพยากร คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ์ ขาวสอาด. (2538). *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกิน*

ในเขตป่า : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

เอมอร สุขสวัสดิ์อานวย. (2557). *คู่มือการมีส่วนร่วมและจัดการความขัดแย้งในพื้นที่ป่าตะวันตก*.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสืบนาคะเสถียร.

Julian H. Steward. (1976). *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear evolution*. Chicago: University of Illinois Press.

Ostrom, Elinor. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.